
MELA ABDULLAH FİRFÊLÎ'NİN MÜDERRİSLİĞİ VE FİKHÎ BİRİKİMİ

PROFESSORSHIP OF MULLAH ABDULLAH FIRFÊLÎ AND HIS FIQH KNOWLEDGE

Öğr. Gör. Dr. **Abdülbaki DENİZ**
Şırnak Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
abdentr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-2345-6789

Atıf Gösterme: DENİZ, Abdülbaki, “Mela Abdullah Firfêlî'nin Müderrisliği ve Fikhî Birikimi”, Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD), Haziran 2021 (8), s. 87-114.

Geliş Tarihi:	Özet: Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yüzyıllardan beri belli usul ve esaslara dayanan medrese eğitimi sosyolojik bir olgu olup değişik isimler altında hâlâ devam etmektedir. Bu sayede resmi kurumlar kapsamında değerlendirilmeler de genelde Şafî mezhebine mensup olan bölge halkının dini ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu bağlamda bölgede oluşan medrese kültürü ile birlikte temayüz eden bazı müderrisler söz konusudur. Bu müderrislerden biri de hayatının büyük bir kısmını Şırnak/İdil'e bağlı Ulak (Firfêl) köyünde geçiren ve söz konusu köyle özdeşleşmiş olan Mela Abdullah'tır. Mela Abdullah daha çok bu köydeki medresesinde ilim ve irfan öncülüğü yapmış ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Ayrıca ona ait matbu iki eser ile bazı şiirler mevcuttur. Mela Abdullah, zamanında bölgenin sayılı âlimlerinden olmasına rağmen onun hakkında aynı oranda ilmî çalışma yapılmamıştır. Bir nevi vefa borcu olarak addettiğimiz bu çalışmada onun hayatı, ilim yolculuğu, hocaları, talebeleri, ilmî ve fikhî birikimi ile telif ettiği eserler hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Firfêl medresesinde takip ettiği eğitim metodu ile okuttuğu temel metinlere temas edilecektir.
1 Nisan 2021	
Kabul Tarihi:	
2 Haziran 2021	
© 2019 AGİİD Tüm Hakları Saklıdır.	

Anahtar Kelimeler: *İslam Hukuku, Fıkah, Medrese, Müderris, Abdullah Firfêlî.*

Abstract: Madrasah education, which has been carried out for centuries in the Southeastern Anatolia Region of Turkey based on certain methods and principles, is a sociological phenomenon and it still continues under different names. In this way, although they are not considered within the scope of official institutions, they have been fulfilling the religious needs of the people of the region, who generally are Shafii. In this regard, there are some Mudarris come to the fore with the madrasah culture emerged in the region. One of these Mudarris is Mullah Abdullah, who spent most of his life in the village of Ulak (Firfel) in Şırnak / İdil and has been identified with this village. Mullah Abdullah mostly took the lead to knowledge and wisdom in his madrasah in this village and educated hundreds of students. In addition, he has two printed works and some poems. Although Mullah Abdullah was one of the few scholars of the region during his time, the scientific studies made about him are not adequate. In present study, which we consider as a duty of loyalty, we will provide information about his life, teachers, students, scientific journey, scholar and fiqh knowledge and other

works. In addition it will be mentioned about the aducation method he followed in Firfêl madrasah and basic texts he lectured in this madrasah.

Keywords: *Islamic Law, Fiqh, Madrasah, Mudarris, Abdullah Firfêlî.*

GİRİŞ

İslam tarihinde medreseler, cami ve mescitlerle birlikte eğitim ve öğretim faaliyetinin de gerçekleştiği yerlerin başında gelmektedir. İslam kültürü eğitim sisteminin klasik okulları sayılan ve Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde yaygın olan medrese eğitiminin sistemli bir tarzda Artuklularla başladığı, Osmanlılarda da devam ettiği ve bütün ülkede olduğu gibi 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne devredilerek yasaklandığı bilinmektedir. Bu tarihten sonra İmam-Hatip ortaokul ve liseleriyle İlahiyat Fakültelerinin giderek çoğalması oranında medreselere talebin azaldığını söylemek mümkündür. Yasaklara rağmen halk bazı bölgelerde gizli yahut açıktan medreselerin ayakta kalmasını sağlamış, süreçte bazı müderris yahut hocalar değişik bedeller de ödemiştir. Söz konusu medreselerden biri de Şırnak ili, İdil ilçesi Ulak (Firfêl) köyü medresesidir. Medresenin hocası ve müderrisi ise söz konusu köyle özdeşleşmiş olan Mela Abdullah Bilge olup “Mela Abdullah Firfêlî” olarak şöhret bulmuştur. Firfêlî aslında büyük bir âlim, hakikî bir sufi ve daha çok medresesiyle sınırlı kalmayı tercih eden mütevâzi bir mürşittir.

Firfêlî ile ilgili olarak daha önce yapılan çalışmaların¹ onun ilmî ve fikhî derinliğini ortaya çıkarmaktan ziyade genel olarak biyografik mahiyet taşıdıkları ifade edilebilir. Dolayısıyla vefa borcu mahiyetinde bölgemizin unutulmaya yüz tutan değerlerinin keşfedilmesi ve gün yüzüne çıkarılması klasik medrese kültürünü yansıtmaya yardımcı olmakla birlikte özellikle Arapça ve diğer dinî ilimlerin eğitim/öğretiminde örnek alınabilecek hususları içeren önemli dinamikler de içermektedir. Bu amaçla Firfêlî ile ilgili daha geniş boyutlu bir çalışma yapmanın gereği açıktır. Bu kapsamda hayatı, ilmî kişiliği, fikhî birikimi, hocaları, talebeleri ve bazı talebelerinin onun hakkındaki kanaati, eserleri ve bazı şiirlerini değerlendirdik. Aşağıda temas edeceğimiz ve tashih işlemlerini gerçekleştirdiğimiz ona ait iki matbu eserin muhtevasını daha yakından yansıtmaya gayret ettik. Ayrıca medresede takip

¹ Bk. Abdalbaki Deniz, “Jiyana Mela Abdillâhê Firfêlî”, *Nûbihâr*, 111 (Bahar, 2010), 68-71; Ayrıca İbrahim Baz, “Şırnak Bölgesindeki Nakşi Şeyh Aileleri ve İdil’de Yaşayan Mutasavvıflar”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*, Ed. M. Nesim Doru (İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2011), 336. Bunların yanında Firfêlî ile ilgili yapılan bazı akademik çalışmalar kapsamında muhtelif tarihlerde değişik araştırmacılarla şifahi olarak bilgi te‘âtisinde bulunulmuştur.

ettiği eğitim metodu ile medresesinde okuttuğu eserlerin bilinmesi önemlidir. Bu çalışmada yaklaşık üç sene boyunca tedris halkasında bulunduğumuz süreçte bizzat tecrübe ettiklerimiz ve kendisinden duyduklarımız ile matbu‘/gayr-i matbu‘ eserlerinden yola çıkarak onun hakkında edindiğimiz malumâtı sunmaya gayret edeceğiz. Bu hususta detay sayılabilecek bazı bilgileri bizimle paylaşan Mela Abdullah’ın bazı çocukları ile diğer talebelerine teşekkür ederiz.

1. Mela Abdullah’ın Hayatı ve İlmi Kişiliği

Seyda² Mela Abdullah aslında Mardin/Midyat ve Nusaybin ilçeleriyle Şırnak/İdil bölgesinde yaygın mensupları olan Dorika aşiretinden olup 1907 yılında Midyat’a bağlı Otluk (Zıvınga Direj) mezrasında doğmuştur. Onun bazı akrabaları hala aynı mezrada ikamet etmeye devam etmektedir. Babasının adı İbrahim’dir. Çok küçük yaşlarda annesini kaybetmiş ve sütanneye verilmiştir. Yedi yaşlarında babasını da kaybedince İdil’e bağlı Duruköy (Danêr) köyünde ikamet eden amcası Tahir Bilge’nin himayesine girmiştir. Amcası Tahir’in ekonomik sebeplerle söz konusu köye yerleştiği anlaşılmaktadır. Hem yetim hem de öksüz kalan Abdullah, amcasının evinin önünde dar bir sokakta oynarken (yahut beşikte) sürü hâlinde geçen davarların ayakları altında ezilmiş ve ölümden dönmüştür. Ancak bu hadise bedeninde hayatının sonuna kadar kendisine eşlik eden ve kalıcı hasar bırakan yaraların oluşmasına sebep olmuştur. Zira sol gözü, sol kolu büyük oranda fonksiyonel olmaktan çıkmış, sol ayağı da bilekten itibaren felç olmuştur. Bu durumdaki bir çocuğun önündeki en önemli seçenek fekalık (medrese talebeliği) ve ilim tahsilidir. Bunun farkında olan amcası, Kur’an ve diğer temel dini metinlerin eğitimi için onu köy imamı Mela Ali’nin yanına vermiştir. Kısa zamanda Kur’an eğitimini tamamlayan Abdullah zekâsı ve ilim tahsiline olan ilgisiyle ilk hocasının dikkatini çekmiş ve medrese eğitimine yönlendirilmesi gerektiği yönündeki kanaatini amcasıyla paylaşmıştır. Bu arada köy imamından adet olduğu üzere *Emsile*, mevlit, fıkıh ve itikatla ilgili temel metinlerin eğitimini tamamlamıştır. Artık gurbette farklı medrese ve hocalardan medrese eğitimini almak ve tamamlamak için ilim tahsil yolculuğuna başlamaya hazırdır.

² Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde medrese talebelerinin (feka/fakıh) müderrislerine yönelik saygı ve hürmet barındıran hitap şeklidir. “Beyefendi” ve “başkan” gibi anlamlar içeren “seyyid” kelimesinden türemiş olup “hocam” manasındaki “seyyidi” ifadesinin medrese kültüründe geleneksel hâle gelen kullanımıdır. Aynı zamanda tasavvuf ve tarikatla ilgili olanlar için “şeyh” ifadesi yaygındır.

1.1.İlim Yolculuğu

Mela Abdullah'ın doğduğu ve yetiştiği Güneydoğu Bölgesi'nin geçim kaynağı genelde tarım ve hayvancılıktır. Bunların da büyük oranda fiziki güç ve yeterliliğe dayandığı bilinmektedir. Çocukluğunun ilk evresinden beri kendini fizik ve biyolojik olarak eksik ve kusurlu bulan Mela Abdullah ancak ilim ve medrese eğitimi sayesinde toplumda itibar kazanabileceğini düşünerek bu yolda her türlü fedakârlığı göze almıştır. Duruköy'de köy imamının yanında Kur'an'ı Kerim ve temel dini bilgiler ile başlayan ilim tahsil hayatı muhtelif yerlerde devam eden bir süreç içinde olgunlaşmıştır. İlim tahsil yolculuğunda sol gözünde, sol kol ve sol ayağında bulunan engellilik durumunun ilme yoğunlaşma hususunda ona yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle ilk günden beri bedeni kusurlarını avantaja çevirmeye çalışmıştır. Nitekim sonraki dönemlerde çocuklarının ısrarı ve bazı doktorların telkinlerine rağmen herhangi bir operasyon geçirme tekliflerini kabul etmemiş ve “*İlim ve tedarik hayatım için bu hâlim daha hayırlı görünmektedir. Aksi hâlde talebelerimi ve medresemi ihmal edebilirim*” demiştir. Medreselerde okutulan geleneksel sıra kitaplarını yirmili yaşlardan önce tamamladığı anlaşılan Mela Abdullah'ın ardından müderrisliğe başladığı ve ömrünün sonuna kadar ilim ortamından ayrılmadığı bilinmektedir. Bu durumun geleneksel medrese kültürüne ciddi oranda katkı sağlaması yanında medrese ile bütünleşen ilimlerde bir yıldız gibi parlamasına zemin hazırlamış olması gayet doğaldır. Ancak maddi ve bedensel sıkıntılar yanında Cumhuriyetin ilanının ilk yıllarına denk gelen bu dönemde maruz kaldığı değişik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

1.2.İlim Tahsil Ettiği Hocalar

Mela Abdullah'ın bu süreçte bölgede ilim ve tasavvufla temayüz etmiş muhtelif âlimlerden istifade ettiği görülmektedir. Bu kapsamda ilim tahsil ettiği âlimler arasında Dargeçit'e bağlı Kılavuz (Helila) köyünde ikamet eden ve zamanında ilim ve talebe yetiştirmekle şöhret bulan Mela Abdulkhakim Ataç'ın özel bir yeri vardır. Nitekim Mela Abdullah'ın üç eşinden biri olan Zeynep hanım söz konusu hocasının kızıdır. Hocası ve kayınpederi Mela Abdulkhakim'in vefatından sonra başta çocukları olmak üzere medresesindeki talebelere uzun bir müddet ders vermeye devam etmiştir. Bu dönemde ders halkasına devam edenler arasında özellikle Mela Abdulkhakim'in çocukları; Cizre'de ikamet eden ve “*Dürre Birinci Mevluda Kurmancı*”³ adlı mevlidin müellifi Mela Siracettin Ataç, Süreç'ta ikamet eden Mela Nezir Ataç, Dargeçit'te ikamet eden Mela Abdullah Ataç,

³ Şeyh Muhammed Siraceddin Halilî, *Dürre Birinci Mevluda Kurmancı*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2015).

Dargeçit/ Bostanlı'da (Varzık) ikamet eden Mela Munir Ataç, Şırnak/Güçlükonak'ta ikamet eden Mela Beşir Ataç ve Cizre'de ikamet eden Mela Ahmet Ataç gibi sonradan kendi medreselerini kuran şahsiyetler sayılabilir. Ayrıca bunlardan her birinin kendi muhitinde farklı ilmî faaliyet ve hayat hikâyeleri vardır.

Aynı dönemde sözü geçen Kılavuz köyünde ikamet eden ve ayrı bir medresede talebe yetiştiren Mela Süleyman Kılıç da Mela Abdullah'ın istifade ettiği âlimler arasındadır. Mela Abdullah'ın ilim ve irfan yönünü övdüğü Mela Süleyman'ın oğlu Ahmet Kılıç (öl. 1997) 1986'da Dargeçit'te seçilen ilk belediye başkanıdır.

Mela Abdullah'ın, Batman/Beşiri'de bulunan bir medresede eğitim gördüğünü ifade ettiği bilinmekle birlikte söz konusu medrese ve hocası hakkında elimizde detaylı bilgi yoktur. Ancak aşağı yukarı aynı dönemde talebelik yapan Seyyid Fahrettin Yıldız'ın Batman-Beşiri bölgesinde müderrislik yapan Mela Hasan Tilmizî'den ders aldığı yönündeki malumattan⁴ yola çıkarak Mela Abdullah'ın da aynı kişiden ders almış olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı şekilde ilim tahsili için bir müddet Suriye'de kaldığı bilinmekle birlikte kimlerden ders aldığı hususunda da fazla bilgi yoktur. Ancak Türkiye'den Suriye'ye talebelik için gidenlerin genellikle Şeyh Ahmed Haznevî dergâh ve medresesine yöneldikleri bilinmektedir.

Mela Abdullah'ın, bölgedeki meşhur âlimlerden ve İdil'e bağlı Ocaklı (Banih) köyünde de ikamet ettiği bilinen “Hoserî” yahut “Banihî” gibi nispetlerle anılan Mela Süleyman Bayar'dan (öl. 1970)⁵ da bir müddet ilim tahsil ettiği bilinmektedir. Hatta Mela Süleyman'ın kendisine, “*Aslında alet ilimlerinde benden iyi olmana rağmen bana talebelik etmeye geldiğini görüyorum*” şeklinde iltifatta bulunduğu aktarılmaktadır.

İlim ve fetvada kendisine icazet veren Muhammed Sait Seyda/ Şeyh Seyda el-Cezerî (öl. 1968) de ders halkasına devam ettiği âlimlerdendir. Şeyh Sait Seyda, ayrıca ona tarikat/hilafet belgesini vererek onu kendisine halife tayin etmiştir. Mela Abdullah söz konusu hilafet şerefine nail olduğu için epey sevinmiş ve bu münasebetle sofiler tarafından arbane (def) eşliğinde kutlama yapılmıştır. Buna dâir bir kaside yazmış ve sofiler yıllarca söz konusu kasideyi def eşliğinde dillendirmişlerdir. Söz konusu kasideyi ezbere bildiği anlaşılan oğlu Abdulbaki Bilge'nin vefatı sebebiyle onu yazma ve kayda geçirme imkânımız olmamıştır. Ayrıca Şeyh Sait Seyda, onu sırdaşı olarak görür, şer'i kaza ve fetva işlerinde ona danışır yahut insanları ona yönlendirirdi. Cizre'de, Şeyh Sait Seyda'nın kendi özel kütüphane ve

⁴ M. Halil Çiçek, “Fahrettin Yıldız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 43/538-539.

⁵ Recep Özdirek, “Cumhuriyet Döneminde İdil'de Müslüman Din Adamları”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Nesim Doru (İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2011), 1/340.

çalışma odasının anahtarını sadece Mela Abdullah'a verdiği ve orada bulunan sınırlı sayıda kitaptan zaman zaman istifade ettiği yönündeki malumat aralarındaki samimiyet ve güveni ortaya çıkarması açısından önemlidir. Hatta Mela Abdullah, Şeyh Sait Seyda'nın irşadıyla Geylânî tekkesi vakfiyesine bir miktar yardım götürmek üzere Bağdat'a gitmiş ve orada Ebû Hanife'nin mezarını ziyaret etmiştir. Muhtemelen Bağdat'ta karşılaştığı insanların hâl ve sülûkunu beğenmemiş olacak ki, dönüşünde Şeyh Sait Seyda'ya söz konusu yardımı hak etmediklerini, çevredeki tekke yahut muhtaçlara yönlendirilmesinin daha hayırlı olabileceğini söyleme ihtiyacı hissetmiştir. Şeyh Sait Seyda, maddi durumu iyi olmayan Mela Abdullah'a zaman zaman yardımda bulunur, kendi cübbe ve sarığını da hediye ettiği olurdu. Ayrıca Midyat ve çevresindeki dağlık köyleri (Tor) irşat için Şeyh Halil Aksoy (öl. 2002) ile birlikte Mela Abdullah'ı görevlendirirdi. Bu iki şahsiyet etkili vaazlarıyla camilerde insanları irşat ederlerdi. Mela Abdullah, Şeyh Sait Seyda'nın vefatından sonra Cizre'deki medresede ve Bağlarbaşı'nda (Serdahl) başta çocukları Şeyh Nurullah Seyda (öl. 1985) ve Ömer Faruk Seyda olmak üzere medresesindeki talebelere bir müddet ders vermiş ve bir kısmına da icazet vermiştir. Ancak Şeyh Sait Seyda'nın vefatından sonra tarikat ve tasavvufu istismar edenlerin ortaya çıkması, ilim ve irfandan yoksun bazı halifelerin yanlış icraatları sebebiyle hilafet ve tarikat işlerine mesafeli durmuş, bazen sitem bazen de açık eleştiri yapmaktan çekinmemiştir. Sofilerin (muritlerin) "keramet" adı altında şeyh yahut onların halifelerini gereğinden fazla yücelttiklerini, bunlardan bir kısmının yalan olduğu bilinmesine rağmen sustuklarını ve bu tür yalanları alkışlayacak yapıda olmadığı için bu çevrelerde pek tutunamadığını açıkça ifade etmiştir. Midyat-İdil arasında seyahat eden bir minibüsün şoför mahallinde oturduğu esnada arkasındaki koltukta konuşan ve kendisini fark etmeyen yahut onu tanımayan iki müridin, "*Şeyh Seyda, yanında Mela İbrahim ve Mela Ramazan olduğu halde Kore savaşında havada uçarak ve denizde yüzerken gavurlara ciddi hasar verdiklerini ve onların sayesinde savaşın kazanıldığını..*" şeklindeki hararetli konuşmalarına şahit olunca, "*Onların yanında Abdullah Firfêlî de yok muydu?*" diye sorduğunu, "*o da kimdir?*" şeklinde cevap verdiklerinde ise, "*Baştan sona yalan olan ifadelerinizin arasına Mela Abdullah'ı da katabilirdiniz. Onun suçlu topal olması mı?*" dediğini şaka-ciddi karışık tarzda anlatmaktaydı.

Mela Abdullah'ın etkilendiği şahsiyetlerden biri de Mela Ali Fındıkî (öl. 1968) olarak meşhur olmuş Mela Ali Erzen'dir. Âlim, mutasavvıf ve şair olarak bilinen ve Şeyh Said Seyda'nın halifelerinden biri olan Fındıkî uzun bir müddet Bağlarbaşı medresesinde

müderrislik yapmış ve vefatına kadar şeyhinden ayrılmamıştır.⁶ Ayrıca Sait Seyda'nın vefatından kısa bir müddet sonra o da vefat etmiştir. Muhtemelen bu dönemde Mela Abdullah ile mesailer olmuştur. Bundan dolayı Mela Abdullah zaman zaman Fındıkî'nin ilmî kişiliği, örnek hayatı ve sosyal yönüne dair bilgiler aktarırdı.

Mela Abdullah'ın ders aldığı hocalardan biri olan Mela Muhammed Zivingî (öl. 1971) Şırnak/Güçlükonak/Ağaçyurdu'nda (Zivingaşıkâkâ) dünyaya gelmiş, muhtelif medreselerde eğitimini tamamladıktan sonra yaklaşık altmış sene kendi köyünde tedris hayatına devam etmiştir.⁷ Zivingî'nin Mela Abdullah'ın hayatında özel bir konumda olduğu söylenebilir. Yetim kalma, başkasının yanında büyüme ve yoklukla imtihan gibi birçok konuda kaderlerinin aynı olması belki de aralarındaki bağın güçlenmesine sebep olan unsurlardandır. Bundan dolayı Mela Abdullah sürekli onun ilim ve tedrise olan aşkını vurgulamış ve bu hususta onu örnek aldığını ifade etme ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca Zivingî'nin şakacı, cana yakın, mütevazı, kendi tarlasında çalışıp el emeğiyle geçinen, fahri imamların en büyük gelir kaynağını teşkil eden zekât ve hediye gibi hususlara mesafeli duran bir şahsiyet olduğundan söz ederdi. Tarlada çalışırken onun şöhretini duyan ve medresesinde okumaya gelen iki talebeyle olan diyalogunu tebessümle anlatırdı. Talebeler sıradan bir köylü sandıkları Zivingî'ye, onun medresesine geldiklerini ve ilminden istifade etmek istediklerini söyleyince, “*O, cahilin tekidir. Bu kadar mesafeyi boşuna kat'ettiniz*” şeklinde konuşmuş, talebeler de muhtemelen o havaya kapılıp bazı olumsuz ifadeler kullanarak medresenin yolunu tutmuşlardır. Bir müddet sonra medresede müderris sıfatıyla muhabbet ettikleri şahsı görünce utanarak onunla yüz yüze gelmekten çekinmişlerdir. Ancak Zivingî tebessüm ederek onları kucaklamıştır.

1.3.Tedris Hayatı, Vefatı, Çocukları ve Talebeleri

1.3.1. Tedris Hayatı ve Vefatı

Mela Abdullah muhtelif medreselerde eğitimini tamamladıktan hemen sonra tedrise başlamış ve vefatına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Kelimenin tam anlamıyla hayatını tamamen tedris ve medreseye adamıştı. Onun ifadesiyle medrese ve talebelerle haşır neşir olmak su ve ekmek kadar kendisini hayata bağlayan en önemli unsurlardandır. Bulunduğu yerde kendisinin ve talebelerinin ihtiyaçlarını karşılama hususunda ortaya çıkan maddi problemler, bazı davetlere icabet yahut ehâliyle bazı meselelerde ihtilafa düşme gibi

⁶ Serdar Sabuncu, “Seyda Seyyid Ali Fındıkî'nin Hayatı ve Tasavvufi Kişiliği”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (Nisan-2016), 74-92.

⁷ Abdulhadi Timurtaş, *Molla Muhammed Zivingî* (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2008), 11.

sebeplerden dolayı bazen farklı yerlere göç ettiği bilinmektedir. Bu kapsamda muhtelif tarihlerde bir sene ile beş sene arasında değişen Urfa/Birecik/Eyvan köyü ile Diyarbakır'ın Hücçetiye mahallesindeki geçici ikametindeki tedris hayatı, 1940'lardaki kıtlık sebebiyle talebeleriyle göç ettiği Suriye serüveni, Duruköy ve Tepeköy (Hırabêrıpın) köylerinde geçirdiği geçici süreler, Şeyh Sait Seyda ile bölgede etkili âlimlerden biri olarak bilinen Seyyid Fahreddin Yıldız'ın (öl. 1972) Batman'da vefatından sonra onların talebelerine ders vermek üzere ilgili medreselerde bir müddet kalması gibi özel durumlar istisna edilirse müderrislik hayatının genelde Firfêl'de geçtiği bilinmektedir. Bundan dolayı Firfêl köyüne nispetle anılmaktadır. Nitekim bizim de müşerref olduğumuz son icazet törenini 1989'da aynı köyde yüzlerce âlim ve talebenin huzurunda gerçekleştirmiştir. Mardin ve Şırnak dışından gelen konukların çokluğu ve yapılan ikramlar sebebiyle bölgede uzun bir müddet konuşulan bu törenden bir sene sonra Nusaybin'e çocuklarının yanına yerleşmiştir. Bu arada Nusaybin'de Mela Osman camisinde ders vermeye devam etmiştir. Bölgedeki siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı Nusaybin'den tekrar Firfêl köyüne dönmüş, yaklaşık bir sene kaldıktan sonra hastalanmış ve tekrar Nusaybin'e dönmek zorunda kalmıştır. Bu arada kendi evine gelen bazı talebelere ders vermeye devam etmiştir. 1995'te Nusaybin'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

1.3.2. Çocukları

Mela Abdullah'ın Duruköy'lü Adla, hocasının kızı Kılavuz'lu Zeynep ve Ulak köyünden Vesile olmak üzere toplam üç eşinden dokuzu erkek, sekizi kız toplam 17 çocuğu doğmuştur. Çocukları bölgenin muhtelif yerlerinde değişik işlerle meşguliyetlerine devam etmektedirler.

1.3.3. Talebeleri

Mela Abdullah vefatına kadar yaklaşık yetmiş sene boyunca kesintisiz tedris hayatına devam etmiştir. Bundan dolayı onun ders halkasından yararlanan talebelerin tahdidi mümkün değildir. Ancak örnek olması açısından Şeyh Halil Aksoy (öl. 2002), Mela Zübeyir Güneş, Şeyh Nurullah Seyda (öl. 1985), Şeyh Ömer Faruk Seyda, Mela Ahmedê Zinarexî/Ahmet Nas (öl. 2018)⁸, Mela Abbas Kalay (öl. 2014), Seyyid Beşir Deniz (öl. 1986), Mela Abdurrahman Ariç (öl. 2011), Mela Hasan Çetin (öl. 2020), Mela Sait Zan ve Seyyid Necmeddin Deniz (öl.

⁸ Bölgenin sayılı âlimlerinden sayılan ve muhtelif eserleri bulunan merhum Ahmet Nas'la ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Taha Nas, "İdil'li Bir Âlim: Molla Ahmed Nas (Mele Ahmedê Zinarexî)", *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu)*, Ed. M. Nesim Doru (İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2011), 1/363-371; Taha Nas, "Nêrineke Gıştî lı Jiyana Mela Ahmedê Zinarexî û Kesâyetiya Wî Ya İlmî û Edebî", *Dîwan; Mela Ahmedê Zinarexî*, Ed. Taha Nas - Tahirhan Aydın - Abdurrahman Adak - Zülküf Ergün (İstanbul: Nûbihar, 2018), 1/9-18.

1973) gibi bazı belirgin şahsiyetlerden söz edilebilir. Bazı talebelerinin onun hakkındaki kanaatleri şöyledir:

Prof. Dr. Abdülkerim Ünalan⁹ Mela Abdullah ile ilgili şunları aktarmaktadır:

“Seyda ile Cizre’de Şeyh Sait Seyda el-Cezeri’nin vefâtından sonra Şeyh Nurullah Seyda döneminde tanışma imkânım oldu. Ondan Şerhu’l-akâid isimli kitabı baştan sona kadar okudum. Bu arada Şeyh Nurullah’ın isteği ile kardeşleri Veli Seyda ve Abdalbaki Seyda’ya bazı dersler verme fırsatım oldu. Seyda Mela Abdullah Doğu’da Şeyh Fahrettin Yıldız (Batmanî) ayarında birinci sınıf âlimlerdendir. Genel olarak İslamî ilimlerde özelde ise Arap dilinde bölgede sayılı ilim adamlarından olduğu için ilim talipleri birçok yerden ona yöneliyordu. Engellilik ortak noktalarından dolayı onu zaman zaman Allâme Zemahşeri’ye benzetirdik. Engin fikhî bilgisi sayesinde bölgede yaşanan ihtilaflarda son başvuru mercii olarak kabul ediliyordu. Allah rahmet eylesin.”

Mehmet Emin Günel¹⁰ ise onun hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“1978-1987 yılları arasında Firfêl’de İmam-Hatip olarak görev yaptığım esnada Seyda ile tanışma ve onun ilminden istifade imkânım oldu. Ben köyün resmi imamı iken o fahrî olarak sadece medrese işlerine yoğunlaşırdı. Onun yanında İ’ânetü’t-tâlibîn’den ferâiz bahislerini okudum. Derin bilgi sahibiydi, özellikle nahiv ve sarfta onun gibisini görmedim. Yani söz konusu ilimlere dair dünyada hiçbir şey kalmazsa bütün detaylarıyla o ilimleri sıfırdan canlandırma imkân ve kudretine sahip biriydi. Seyda son derece gayur ve cesurdu. Bid’atlardan haz etmez, görünce yahut duyunca müdahale etme ihtiyacı hissederdi. Onun olduğu yerde kimse öne atılmaz, ilk ve son söz hakkı genelde onundu. Allah rahmet eylesin.”

Mehmet Ata Deniz’in¹¹ onun hakkındaki kanaati ise şöyledir:

“Seyda’dan Farsça kapsamında Şirâzî’nin Gülistan’ından bir kısım ile beyan ve bedî’ ilmiyle ilgili dersler aldım. Kendisi Nusaybin’de ikamet ederken ondan Risâlelü’l-Vaz’ı okuma fırsatım oldu. Daha sonra Ürdün’de fıkıh usulünde yüksek lisans ve doktora esnasında Prof. Dr. Fethi Düreyîni ve diğerlerini dinlerken Seyda’nın derslerini hatırlardım. Dolayısıyla aslında Seyda’nın akademik olarak yüksek seviyedeki insanlara hitap edebilecek yetkinlikte olduğunu fark ettim. Sabırlı, kanaat sahibi, muttaki ve mütevâziydi. Öğrencilerinden seyyit olanlara sevgisini özellikle izhâr eder, tarihte onların maruz kaldığı imtihan süreçlerine dikkat çekerdi. Allah rahmet eylesin.”

Mehmet Salih Ariç’in¹² onunla ilgili düşünceleri şu şekildedir:

“Seyda âlim, zahit ve zâkirdi. Medreseye sabah erkenden gelir bazen yatsıya kadar bir şey yemeden aralıksız ders verirdi. Talebelerden hiçbir hediye kabul etmediği gibi ısrarlara rağmen onların yemeğinden yediğine de şahit olunmamıştır. Sabah namazından sonra medreseye gelinceye

⁹ Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Eski Dekanı, Kişisel Görüşme, 17.10.2020.

¹⁰ Emekli İmam-Hatip, Dargeçit, Kişisel Görüşme, 08.10.2020.

¹¹ Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Kişisel Görüşme, 11.10.2020.

¹² İmam-Hatip, İdil/Alakamış köyü, Kişisel Görüşme, 15.10.2020.

kadar zikirle meşgul olurdu. İlim ve ilim erbabına çok değer verir, talebelere kendisini örnek gösterirdi. İlim sayesinde itibar gördüğünü aksi hâlde çobanlık yapmaktan bile aciz olduğunu sık sık vurgular. Medrese sıra kitaplarının büyük bir kısmını ondan okudum. Allah rahmet eylesin.”

1.4. İlmî kişiliği, Takvası ve Cesareti

Bütün dinî ilimlerde yetkin olduğu bilinen Mela Abdullah özellikle nahiv, sarf, belâğât ve fıkıhta temayüz etmişti. Kürtçe ve Arapça'nın yanında Farsça'ya da iyi düzeyde hâkimdi. Farsça'yı kendi imkân ve özel gayretiyle öğrenmeye çalışmış, İran'dan gelen bir talebesi vasıtasıyla Farsça bilgisini pekiştirmiştir. Nitekim bazı talebelerine Şirazî'nin *Gülüstan* ve *Bostan*'ından dersler verdiği ve yazdığı kasidelerin içine bazen Farsça beyitler derç ettiği bilinmektedir.

Seyda Mela Abdullah namazlarını son derece hüşû' içinde kılar, çok içten dua eder, bazen başka âlemlere göçer ve tefekküre dalardı. Günün büyük bir kısmını medresede talebeler arasında geçirmesine rağmen yemek yemez, çevresindekiler onu hep oruçlu sanırdı. Ders esnasında bazen talebelerden damakları kurumasin diye su talep ederdi. Zaman zaman talebelerin sıkıldığını görünce münasebeti de dikkate alarak yılların getirdiği tecrübeyle yaşanmış bir olayı anlatır ve talebelerin rahatlamasını sağlardı.

Her hâl-u kârda Allah'ı anmanın gereğini vurgular, kendisine ilim ve tedris imkânı bahşettiği için yüce Allah'a sürekli şükrederdi. Üç eşli ve yaklaşık yirmi çocuğu olmasına rağmen rızık kaygısına düşmez, namerde muhtaç olmayacak kadar rızık talebinin meşruiyetine vurgu yapardı. Ancak bunun da temininde zorlandığı durumlarda zaman zaman köylülere ve çevresine sitemde bulunmaktan da çekinmezdi. Bu durum bazı şiir ve kasidelerindeki ifadelerle de yansımıştır.

O, hak bildiği hususlarda kimseden çekinmezdi. Ezanın Türkçeleştirildiği dönemde köyü ziyarete gelen bir grup asker, “*Ezanı Türkçe mi Arapça mı okuyorsunuz?*” şeklindeki sorusuna “*Komutan bey, siz buradayken Türkçe, siz gittikten sonra ise yine Arapça okuyoruz*” demekten çekinmemiştir. Yine doksanlı yıllarda bazıları, bir camide devam ettiği tedris faaliyetini engellemeye zemin hazırlamak için, “*Safını belirle ve cihat kervanına katıl!*” demeleri üzerine ilgili âyete¹³ atıfta bulunarak “*topala, a'mâya ve hastalara cihadın farz olmadığını bilmeyecek kadar cahilsiniz. Buna rağmen altmış-yetmiş yıldan beri yaptığım cihada aklınız ermez.*” şeklinde tepki göstermiştir. Halk arasında zaman zaman yaşanan sorunlar münasebetiyle insanlar Seyda'yı ziyaret eder ve aralarında şeri'atı (fıkıh) hakem kılmasını talep ederlerdi. Olay mahalline gitme ihtiyacı hâsıl olunca genellikle yanına birkaç

¹³ Nûr, 24/61; el-Fetih, 48/17.

talebesini alır ve onların fikhî güncel sorunların çözümünde nasıl bir metot takip etmeleri gerektiğini somut olaylar üzerinde göstermek isterdi. Bu tür olaylarda hiç taraf tutmadan “Şeriatın bu husustaki hükmü budur, yerine getirmek ise sizin sorumluluğunuzdadır” diyerek kesin ve net konuşurdu. Hatta bizzat şahit olduğumuz ve cinayetlerin yaşandığı ciddi olaylarda bile taraflardan birinin itiraz etmesi hatta tehditlere varan açıklamalara rağmen hak bildiği husustan geri adım atmamıştır.

2.Firfêl Medrese Geleneği

Firfêl köyünün Mela Abdullah’ın hayatındaki önemli mevkisinden dolayı aralarında bir nevi telâzüm ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Yani biri anılınca akla hemen diğeri gelmektedir. Bu sayede Firfêl medresesinde kendine özgü bir gelenek oluşmuştur. Talebelerin cami bitişiğindeki 40-50 metrekarelik medresedeki hayatları ilk etapta zor gözükse de kimsenin bu durumdan şikâyetçi olmaması ve talebelerin sadece derslere yoğunlaşma arzuları medrese geleneğinin önemli bir hususiyetini yansıtmaktadır. Bu tür ortamlara sabretmek ve meşakkati göğüslemek ilmin bereketi için gereklidir. Talebe rahat ortamlara alıştığı oranda ilim tahsilinden uzaklaşmaktadır. Medrese talebesi çevresindeki hiçbir unsuru temel hedefine tercih etmemeli, okunan dersin metni mutlaka **ezber**lenmelidir. Bu esnada hiç kimseyle muhatap olmamaya çalışmak ve sadece metin ezberlemeye odaklanmak teşvik edilen bir husustu. Ayrıca okunan dersin bir akran yahut daha tecrübeli biriyle **müzakere** edilmesi ile sonraki gün okunacak olan dersin geç saatlerde sakin bir ortamda **mütalaa** edilmesi söz konusu hususların en önemlileri arasında addedilmektedir. “Hicre” olarak isimlendirilen talebelerin meskeninde işleri sevk ve idare için genellikle *Molla Câmî*’yi bitirmiş ve “tâlîp” derecesine yükselmiş olanlar arasından bir “Mir (emir/başkan)” seçilmesi adettendi. Söz konusu “mir” adayını ya Seyda bizzat belirler yahut talebeler kendi aralarında seçer ve Seyda’ya sunarlardı. Seçimin sonuç vermemesi yahut eşit kalmaları durumunda inisiyatif Seyda’ya geçer ve onun belirlediği kimseye muhalefet edilmezdi. Şahit olduğumuz bir seçimde mir adayları arasında ihtilaf yaşanmış, mesele Seyda’ya intikal edince ilgili hadise¹⁴ atıfta bulunarak tercihini seyit olan adaydan yana kullanmıştır.

Seyda genelde sabah namazının ardından medreseye gelir, kendisi için hazırlanan yere oturur ve hiç yemek yemeden sadece öğle namazı için ara vermek suretiyle kesintisiz bir

¹⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnâvut – Adil Mürşid v.d. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 33/21 (No. 19777); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Ahkâm”, 9/61 (No. 7137).

şekilde akşama kadar ders vermeye başlardı. Genelde namaz için camiye uğrar ve namazdan sonra yakındaki evine giderdi. Talebeler ders için yanında otururken bir saat içinde muhtelif oturma pozisyonu alırken Seyda'nın sabit bir pozisyonda kalması herkesin dikkatini çekerdi. Hatta bazı talebeler onun bu durumunu takip etmek için saat tutar, bazen saatlerce oturma şeklini değiştirmeden devam ettiği olurdu.

Medresenin kapasitesi genelde aynı anda en fazla yirmi talebeyle sınırlıydı. Bu sayı duruma göre azalır yahut çoğalırdı. Bazen medresede ilim tahsili için gelenler yer olmadığı gerekçesiyle kabul edilmezdi. Ancak sarf ve nahiv gibi alet ilimlerinin temel metinlerini kavramış olanlardan sadece belli alanlarda Seyda'dan ders almak için gelenlere pozitif ayrımcılık yapıldığı da oluyordu.

Talebelerin iâşe ve ibatesiyle ilgili hususlar köy halkı tarafından karşılanırdı. Yemekler daha önce tespit edilmiş köy hanesinden sabah-akşam alınırdı. Özellikle yaşça küçük talebeler ilgili evlere boş tabaklarıyla gider, kendileri için pişirdikleri o günkü yemekten tabakları doldurularak bir parça ekmekle dönerlerdi. Talebenin giderken ve dönerken sadece önüne bakması, sağa-sola bakmaması, gittiği evde kapıda beklemesi, evin içine bakmaması hatta tabağı alırken de sadece elini uzatması esastı. Aslında bu bir terbiye metoduydu ve aynı zamanda kibirlenmeye karşı bir tedbir olarak addediliyordu. Toplanan yemekler içinde paylaşılması gereken varsa bu görevi eşit bir şekilde Mir yerine getirir, diğer yemekler de beraber yenirdi.

Firfêl'de icazet törenlerinin önemli bir yeri vardır. İcazet münasebetiyle köylüler imece usulü başından sonuna kadar aktif olur, her türlü masrafı karşılamaktan çekinmezlerdi. Seyda, bazen icazet töreni münasebetiyle bazı talebelerini çevre köylere yardım toplamaya gönderirdi. Bu da köylülerin yükünü kısmen hafifletirdi. Zira ciddi oranda misafirin hazır olduğu icazet törenlerinde etli yemekler, şerbetler ve mevsimine göre sebze ve meyvelerle ikramda bulunmak adettendi. Seyda'nın verdiği onlarca icazetin sonuncusu 1989'da gerçekleşmiştir.

Seyda'nın Firfêl köyünde uzun bir müddet devam eden tedris faaliyeti bazı cami ve cemaat mülâzimi köylüler arasında yoğun dinleme esasına dayalı dinî ve fikhî bir alt yapının oluşmasına vesile olmuştu. Firfêl'de günün büyük bir kısmını talebelerle geçiren, onlara battaniye, yorgan ve yastık gibi ihtiyaçları temin eden ve bu hususta ailesini ve ev işlerini de ihmal etmekle suçlanan Sofi Tahir'i tanımayan ve onunla bir hatırası olmayan medrese talebesi yoktur. Sofi Tahir yeni gelen talebeyi önce süzer, künyesini araştırdıktan sonra kulak

aşinalığı ile ezberlediği Arapça bir şiir ile talebeyi şiirde yarışmaya davet ederdi. Genellikle bildiği tek şiir olan aşığıdaki dizeleri okumaya başlardı:

و لو كانت الدنيا تدوم لواحد لكان رسول الله فيها مخدا

Dünya kimseye kalsaydı eğer/Allah'ın Resülü ebedi kalırdı.

Bazen latife mahiyetinde Sofi Tahir'i iskât etmek için gelen talebeye söz konusu şiiri ezberletir ve önceliği kaptırmamasını telkin ederdik ki sofi meseleyi anlar ve tebessüm ederdi.

Seyda, köyde ve çevredeki insanlar arasında cinayet, hırsızlık ve kız kaçırma gibi fitneye sebep olan olaylar gibi önemli bir mesele olmadığı sürece sosyal hayata mesafeli kalmaya özen gösterir ve talebelere de bu hususu özellikle telkin ederdi. Siyasi meseleleri genelde konuşmaz, ilim ehli ve ilim talibinin sadece hedefine yoğunlaşması gerektiğini ifade ederdi. Ancak gündeme dair konuşması gerektiğinde söyleyecek sözü çoktu. Bu bağlamda cumhuriyetin ilk yıllarında ve sonraki dönemlerde kendisine ve talebelerine yapılan zulümleri gözyaşlarıyla anlatırdı. Birçok açıdan engelli olmasına rağmen gerek talebelik yıllarında gerekse müderrislik yaptığı camilerde yaşadığı anî baskın hâllerini, kaçış serüvenini, gece karanlığında arkadaşlarının onu sırtlamalarını, mevcut birkaç kitabını toprağa yahut kaya altlarına saklamalarını ve o esnada Allah'a yakarışlarını ağlayarak anlatır ve çevresindekileri de ağlatırdı. Bütün bunları ilimde zirveyi yakalamak için her türlü fedakârlığın yapılması gerektiğine yönelik olarak zikrederdi.

Seyda son derece mütevâzi olmakla birlikte izettü'n-nefs duygusu aynı oranda yüksek ve güçlüydü. Bundan dolayı köylülerle bazen arası açılır, gerekirse bütün köyü karşısına alıp hak bildiği yoldan geri adım atmazdı. Hatta bundan dolayı zaman zaman köyü terk ettiği ancak bir müddet sonra tekrar döndüğü bilinmektedir. Ayrıca köy halkı arasında buna dair hikâye ve söylemler yaygındır.

3.Firfêl Medresesinde Okutulan Temel Metinler

Bölgede faaliyet gösteren medreselerin temel eğitim müfredatı büyük oranda benzerlik göstermekle birlikte temel metinlerin eşliğinde okutulan tali metinlerde bazı farklılıklar görülmektedir. Bu medreselerin eğitim sisteminin olumlu yönleri yanında bazı olumsuz yanlarına da işaret etmekte fayda vardır. Şüphesiz bu durum değerlendirme yapanların bakış açısına göre değişiklik gösterebilmektedir.

Öncelikle medresede talebe olabilmek için öncesinden asgari Kur'an-ı Kerim'i eksiksiz okuma becerisini elde etmiş olmak gerekmektedir. Bunun yanında akide, fıkıh ve mevlit gibi temel ve basit dini metinleri okumuş olmak zaman kazanmak açısından önemli

addediliyordu. Her hâl-u kârda medreseye gelen ve okuma azmini gösteren talebe Seyda'nın sözlü mülakatından geçirilerek kabul yahut reddediliyordu. Ayrıca bir nevi seviye tespit sınavından sonra hangi akranıyla devam edeceğine karar veriliyordu. Medresede temel hedef Arapça yeterliliği olduğundan ilk etapta yoğun bir şekilde sarf ve nahiv ağırlıklı metinler hem ezberleniyor hem de kavranması sağlanıyordu. Arapça yeterliliği sağlandıktan sonra belagat, mantık ve usul konularına geçiliyordu. Bu arada hadis ve tefsir ağırlıklı olmak üzere diğer disiplinlerle ilgili de bazı metinler okutuluyordu. Tefsirde genelde *Celâleyn*, *Beydâvî* ve dil ağırlıklı *Keşşâf* gibi metinler takip edilirken hadiste herhangi bir *cerh ve tadil* eseri üzerinde duruluyordu.

Medresede kurallar genelde müderrisler tarafından konulmaktadır ve detaylarda değişiklikler arz etmektedir. Ayrıca kural ihlalinde bulunan talebenin medreseden uzaklaştırılması en ağır ceza olarak addediliyordu. Medresedeki sıra kitaplarını bitiren ve bir müddet kendi medresesinde yahut görevlendirileceği başka bir yerde gerekli stajı başarıyla yerine getirenlere yönelik “icazetname” verilmesi adettendir. İcazetnamede genelde Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber ile kurulan bir bağ ile yükseğe doğru takip eden bütün hocaların isimleri silsile şeklinde mevcuttur. Bir nevi diploma mahiyetinde olan “icazetname” aynı zamanda alan kişiye fetva verme yetkisini de verdiğinden manevi değeri ağır bir belge olarak addedilmektedir. Talebenin icazetnameye sahip olması temel hedef olup zekâ düzeyi ve derslere olan ilgisiyle doğrudan bağlantılıdır. Bundan dolayı bu süre ortalama üç yıl ile on yıl arasında değişmektedir.

Bölge halkının büyük çoğunluğu Şafiî olduğundan genelde söz konusu mezhebin temel ibadetlerinin özeti mahiyetinde olan Ebû Şücâ'nın (öl. 593/1196) *Gâyet*¹⁵ isimli muhtasar metnin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Onunla eş zamanlı olarak anonim özellik arz eden, fiil, türleri, kalıpları, çekimleri ve müştak isimlerin çekim hâllerini tablolar hâlinde gösteren *Emsile*'nin¹⁶ ezberlenerek kavranması gerekmektedir. Sonra sırasıyla yine anonim birer eser olan *Binâ'ü'l-ef'âl*¹⁷ ve *el-Mağşûd*¹⁸ ile İzzuddin Ebû'l-Fezâil İbrahim b.

15 Ahmed b. Huseyn b. Ahmed Ebû Şücâ' Şihabuddin Ebû't-Tayyib el-Asfahânî, *el-Gâyetü ve't-takrîb* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.).

16 Arapça müştak kelimelerin çekim kılavuzu mahiyetinde hazırlanmış bir sarf kitabı olup yüzyıllardan beri bütün medreselerde okutulmaktadır.

17 Fiillerde görülen söz konusu değişiklikleri 35 bâbda ele alan kitap 18 bâbda sülâsi mücerred ve mezîd fiilleri, 17 bâbda da rubâi mücerred ve mezîd fiil kalıplarıyla “aksâm-ı semâniyye” ve “aksâm-ı seb'a”ya yer vermektedir.

18 Kitapta sülâsi mücerred ve rubâi mücerred fiillerin vezinleriyle rubâi mücerred veznine mülhak altı bâb tanıtılmış, ardından sülâsi mezîd rubâi, humâsi ve sūdâsi fiil kalıpları ile (toplam on dört kalıp) rubâi mücerrede mezîd üç fiil kalıbı ele alınmıştır. “Mastardan türeyen kipler” başlığı altında masdar, masdar çeşitleri ve mastardan türeyen mâzi, müzâri, emir ve nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kip ve kalıplarının

Abdulvehhâb ez-Zencânî'nin (öl. 655/1266) *el-İzzî*¹⁹ ve Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un *Merâhu'l-ervâh* adlı eserler takip etmektedir. Bu sıralamada *el-Maksud* ile *el-Merâh* bazen okutulmazken yahut biri diğzerinin yerini tutarken *el-İzzî* diğzer medreselerde olduğu gibi Fîrfel medresesinin vazgeçilmezleri arasındaydı.

Sarf ilmiyle ilgili söz konusu temel eserler kavrandıktan sonra sırada nahivle ilgili temel eserler vardır. Abdulkâhir el-Cürçânî'nin (öl. 471/1078) *Avâmil*²⁰ isimli eserinin kavranması büyük önem arz etmektedir. Anonim Kürtçe birer eser olan *Zurûf*'ta daha çok harf-i cerler, izafe ve zarflar işlenirken *Terkîb*'te mu'rab, mebni, izafet, fail, mef'ul ve çeşitleri gibi konular örneklerle açıklanmaktadır. İbn Âcurrûm es-Sinhâcî'nin (öl. 723/1323) *el-Âcurrûmiyye*'si²¹ de nahiv ilmiyle ilgili olup konuları daha geniş ele almaktadır. Çârperdi'nin (öl. 746/1342) *el-Muğni*'si²² nahiv ilminin temel üç konusu olan isim, fiil ve harfleri özet mahiyette işlemekte olup söz konusu metin ayrıca ezberlenmektedir. Meylânî'nin (öl. 811/1408) bu metne yazdığı şerh olan *Şerhu'l-muğni*'si²³ medresesinin vazgeçilmezleri arasındadır. İbn Hişâm el-Ensârî'nin (öl. 761/1359) *Şerhu katri'n-nedâ*'si²⁴ adı geçen *Şerhu'l-muğni* mesabesinde olup zaman zaman biri diğzerinin yerine geçebilir yahut duruma göre ikisi de okutulurdu. Medrese çevrelerinde "Hall" olarak şöhret bulan Tökâdî'nin (öl. 1006/1597) "*Hallu me'âkidu'l-kavâ'id*"²⁵ isimli eseri nahivde cümle yapısı hakkındadır. "*Sa'dîni*" olarak bilinen Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer tarafından adı geçen *İzzî*'ye şerh mahiyetinde yazılan ve

kuruluş ve çekimleri açıklanmıştır. "Sahih fiillerin çekimi" başlığıyla sahih fiillerin mücerred ve mezîd kalıplarının mâzi, müzârî, emir ve nehiy kiplerinin mâ'lûm ve meçhul şekilleriyle ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerinin çekimleri anlatılmıştır. "Fevâid" başlığını taşıyan bölümde lâzım bir fiili müteaddî, müteaddî bir fiili lâzım yapmanın yolları, hangi fiil kalıplarının (bab) te'addî veya lüzûm bildirdiği, fiil kalıplarının ifade ettiği talep, müşâreket ve mutâvaat (dönüşlülük) gibi diğzer anlamlar, isim ve fiillerdeki zâid harfler ve bu harflerden bazılarının bildirdiği mânalarla bir kelimedeki zâid harfleri belirlemenin yolları açıklanmıştır. "İlletli fiillerle sahih fiillerden hemzeli ve muzaaf olanlar" başlıklı bölümde söz konusu fiillerle bunların çekimleri esnasında meydana gelen i'lâl, ibdâl ve idğâm gibi değışiklikler ve kuralları açıklanmıştır. Bk. Kenan Demirayak, "*el-Maksûd*", TDV İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/453.

¹⁹ Eser beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde değışik hâllerle mazi fiil, müzari fiil ve emir fiile yer verilmiştir. İkinci bölümde muza'af fiil, üçüncü bölümde mu'tell fiil, dördüncü bölümde mehmûz fiil ve beşinci bölümde ise masdar, ism-i zaman ve mekan gibi hususları işlenmektedir.

²⁰ Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Ebû Bekir el-Cürçânî, *Avâmilî'l-Cürçânî*, (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016). Eserde nahiv ilmine konu olan yüz amil işlenmiştir. Bunlardan doksan bir tanesi semâ'î, yedisi kıyasî, iki tanesi manevî 'âmildir. Kitap, harf-i cerlerle başlayan ve ef'al-i kulûpla biten toplam on üç kısımdan oluşmaktadır.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Davûd Ebû Abdillâh b. Âcurrûm es-Sinhâcî, *el-Âcurrûmiyye* (İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016). Bu eser medrese çevrelerinde "Ecrûmî" olarak şöhret bulmuştur.

²² Ahmed b. Hasan b. Yusuf Fahreddin Ebu'l-Mekârîm el-Çârperdi, *el-Muğni* (İstanbul: Hâşemî yayınları, 2016).

²³ Muhammed el-Ömerî el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni* (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2018).

²⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sedâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: y.y. 1383/1964).

²⁵ Ahmed b. Muhammed b. Arîf Şemsuddîn Ebu's-Senâ İbn-i Ebi'l-Berekât er-Rûmî ez-Zilî et-Tökâdî, *Hallu meâkidu'l-kavâidi'l-lâti sebetet bi'd-delâili ve's-şevâhid* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.).

asıl adı “*Tedricu’l edânî ila kırâati şerhi’s-Sa’d alâ tasrîfi’z-Zencânî*”²⁶ olan metinle nahivden sonra tekrar sarf konularına bir dönüş yapılmaktadır. Bunun mantığı da sarf konularından kopmayı engellemek ve daha önce alınan dersleri pekiştirmektir. Medrese eğitiminde İbn Mâlik et-Tâî’ye (öl. 672/1273) ait *Elfiyye*’nin ezberlenmesi ve kavranması temel eşiklerden kabul edilmektedir. Gramerin bütün konularının manzum tarzda ele alındığı *Elfiyye*’nin tamamının hıfz edilmesi ciddi bir itibar sebebi olarak kabul edildiğinden medrese talebeleri arasında ezberlenen beyitlerle zaman zaman müsabakalar düzenlenmekteydi. Yetmiş yakın şerh ve haşiyesi bulunan söz konusu manzum eserin diğer Doğu medreselerinde olduğu gibi Firfêl medresesinde de daha çok İmam Suyutî’nin (öl. 911/1505) ona yazdığı şerh olan *el-Behcetü’l-marđiyye*’si²⁷ okutulmaktaydı. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus b. Hâcib’in (öl. 646/1248) *el-Kâfiye*’sine, Ebû’l-Berekât Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Herevî el-Câmî (öl. 898/1492) tarafından yazılan ve “Molla Câmî” olarak şöhret bulan “*el-Fevâidu’z-ziyâiyye*” isimli şerh, isim, fiil ve harfleri ayrı ayrı bâblarda bütün yönleriyle ele alan gramer silsilesinin son eseri olarak kabul edilmektedir. Bu eseri başarıyla bitiren ve kavrayan talebe artık “fekalık” aşamasından “talip” derecesine yükselmiş ve medrese idaresinde söz sahibi olmuştur. Bu eserle ilgili Seyda’nın “*dünyada Molla Câmî yok olsa baştan sona eksiksiz yazma imkânım vardır*” şeklindeki sözleri meşhurdur.

Nahiv ve sarfla ilgili süreçten sonra mantık ilimlerine kapı aralanmaktadır. Bunun ilk adımı Esîruddin el-Mufaddal b. Ömer b. el-Mufaddal el-Ebherî es-Semerkindî’nin (öl. 663/1264) “*İsâgûcî*” olarak şöhret bulan “*er-Risâletü’l-esîriyye*”sidir. Bu temel metinle birlikte şerhi mahiyetindeki Molla Fenarî’nin (öl. 834/1430) *el-Fevâidu’l-fenariyye* adlı eseriyle Kul Ahmed’in *Fenariyye*’ye yazdığı haşiyesi²⁸ geleneksel medrese eğitimin temel mantık kitaplarından. Ayrıca yine *İsâgûcî*’nin başka bir şerhi olan ve Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Mânîsâvî (öl. 1222/1807) tarafından yazılan *Muğni’t-tullâb* da mantık eserleri silsilesinin temel taşlarından kabul edilmektedir. Necmuddîn Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibî el-Kazvî’nin (öl. 275/888) “*Şemsiyye*” metninin şerhi olan ve Kutbuddîn Muhammed b. Muhammed Ebu Abdillah er-Râzî (öl. 766/1364) tarafından yazılan *Tahrîru’l-kavâidi’l mantikiyye fi şerhi’r-risâleti’s-şemsiyye* adlı eser mantık eserlerinin en önemlileri arasındadır.

²⁶ Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî, *Tedricu’l edânî ila kırâati şerhi’s Sa’d alâ tasrîfi’z-Zencânî* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.)

²⁷ Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *el-Behcetü’l-marđiyye fi şerhi’l-elfiyye* (İstanbul: el-Mektebetü’l-Hanefiyye, 1426/2005).

²⁸ Kul (Kavil) Ahmed diye tanınan Ahmed b. Muhammed b. Hıdır’ın haşiyesidir. Doğu’daki medreselerde ise daha çok “Kavil-i Ahmed” diye anılmaktadır. Bunun sebebi (قول) kelimesinin harekesiz yazımında değişik şekillerde okunabilmesi olabilir.

Mantık dünyasında bir müddet gezen talebenin tekrar asıl eğitimi olan nahiv ve sarfa dönme zamanı gelmiştir. Zira uzun bir müddet başka diyarlarda gezmiş doğru düşünme ve tasavvur ilkelerini edinmiştir. Bundan dolayı zor metinleri de çözebilecek kıvama gelmiştir. Dolayısıyla bir müddet *Molla Câmi*'ye yapılan şerhlerle haşır neşir olması gerekmektedir. Söz konusu şerhlerin en meşhurları Radiyyuddîn Abdulğafûr b. Salah el-Lârî el-Ensârî'nin (öl. 912/1506) tamamlamaya ömrünün yetmediği "*Abdulğafur*", İbrahim b. Muhammed 'Îsâmuddîn Arabşah el-Îsferâyînî'nin (öl. 943/1536) *Hâşiyetü 'Îsam 'ale'l-câmî* ile Muhammed Rahmi b. Abdullah Hâcc el-Egînî er-Rûmî'nin (öl. 1326/1909) *Hâşiyetü ikdi'n-nâmi 'ale'l-câmî* isimli şerhleridir. Bu şerhlerden daha çok ilkine yoğun bir şekilde başvurulurken ikincisi, dilinin ağır ve muğlak oluşu sebebiyle ihtiyaç duyulması hâlinde genelde hoca eşliğinde müzakereye konu olmaktadır. Üçüncüsü ise genelde detaylı malumat için yardımcı kaynak görevi görüyordu.

Ebû'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî'ye (öl. 739/1338) ait *Telhisu'l-miftâh* isimli eser meânî, beyan ve bedi'²⁹ hakkındadır. Bu da aslında Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin belâğâta dair üçüncü bölümünün özetidir. Firfêl medresesinde ve diğer Doğu medreselerinde daha çok *Telhisu'l-miftâh*'ın şerhi olan ve Teftazânî (öl. 791/1388) tarafından yazılan *Muhtasaru'l-me'ânî*³⁰ isimli eseri yaygındır.

Sarf, nahiv, mantık, beyan, belagat ve bedi' gibi derin denizlerde farklı mecralarda yüzen talebenin zihnini karıştıran hususlardan selamete kurtulabilmesi için sağlam bir inanç telkini ihtiyacına binaen sıradaki metin itikat ve düşünceyle ilgilidir. Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'nin (öl. 1041/1631) *Cevheretü't-tevhîd*³¹ isimli eseri ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyât ile ilgili olup klasik Ehl-i sünnet itikadının temel ilkelerini işlemektedir.

Medrese çevrelerinde son sıra kitabı olarak addedilen eser fıkıh usulü ile ilgilidir. Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (öl. 771/1369) tarafından te'lif edilen "*Cem'ul-cevâmî*" isimli eser umûm, husûs, tahsis, emir, nehiy ve delâletleri, mantûk-mefhûm, hakikat-mecaz, meânî harfleri, mücmel, zâhir, müevvel, mutlak-mukayyed ve nesih

²⁹ Arapça'da sözün sarf ve nahiv kurallarına uygun olarak ifade edilmesi esastır. "Sözün maksadı ifade etmede açık ve anlaşılır olması" manasındaki "belâgat" gramerin bir üst aşaması olup "meânî, beyân ve bedi'" şeklinde üç disipline ayrılmaktadır. Sözün yerinde kullanım şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen kısmı "meânî", bu nitelikteki sözü, açıklık ve kapalılık bakımından farklı anlatım biçimleriyle ifade etmeyi ele alan kısmı "beyân", meânî ve beyân şartlarını taşıyan sözü güzelleştiren sanatları ele alan kısmına ise "bedi'" (muhasinât) denmektedir.

³⁰ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-me'ânî* (İran: Dâru'z Zehâir, ts.).

³¹ Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Cevheretü't-tevhîd (Mecmû'u'l-mittüni'l-kebîr)* içinde, (Kahire: y.y. 1378/1959).

gibi klasik fıkıh usulü konularını içermektedir. Bu eser aynı zamanda kendinden önceki görüşlerin ve usul kitaplarının bir özeti ve sentezi olması bakımından iki metodu (mütekellimûn ve fukahâ) birleştiren (memzûç) eserler arasında sayılır.

Firfêl medresesinde söz konusu sıra kitapları ciddi bir ihtimamla tedavül edilirken ihmal edilen bazı hususlar da yok değildir. Mesela pratik Arapça, Kur'an ilimleriyle ilgili olarak tecvit/tashih-i hurûf, Kur'an'dan hıfz edilecek aşır, sûre yahut âyetler, tefsir usulü, hadis usulü ve tarih gibi disiplinler ya hiç tedrise konu olmamakta yahut üzerinde çok az durulmaktadır. Bunlar talebenin seçim ve tercihinine bırakılmakla birlikte zorunlu değildir. Bunda, âlet ilimlerinde oluşan yetkinlikten sonra talebenin kendi özel çabasıyla kaynaklardan istifade edebileceği anlayışının etkili olduğu söylenebilir.³² Ayrıca pozitif bilimlerin medreselerdeki durumu umumî bir nitelik taşıdığından ayrı bir çalışma gerektirecek niteliktedir.

4.Eserleri ve Bazı Fıkıhî Görüşleri

Seyda, Doğu'daki medrese ve müderrislerinin çoğunda görüldüğü gibi ilmi birikimini genelde sözlü aktarım yoluna yoğunlaştığından te'life ya zaman bulamamış yahut kendisinde böyle bir ihtiyaç hâsıl olmamıştır. Bunda sosyal çevresinin dini ihtiyaçlarının mevcut birikimle karşılanmış olması ve farklı arayışların olmamasının da etkili olduğu söylenebilir. Aksi hâlde medrese kültürünü şekillendiren klasik eserlerle ilgili yetkinliğinin tartışmasız olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla ihtiyaç hissetseydi birçok alanda te'lif sahibi olmasının önünde herhangi bir mani söz konusu değildi. Buna rağmen biri fıkıhî soru ve cevaplardan oluşan diğeri de ahlak/tasavvufî ilgili olmak üzere toplam iki eser yazmıştır. Eserlerini kendi el yazısıyla kaleme almış ve muhtemelen uzun soluklu bir sürece yaymıştır. Söz konusu süreçte karşılaştığı dinî/fıkıhî problemleri yazıya geçirme ihtiyacı hissetmiş, sonradan kalıcı bir esere dönüştürmek istemiştir. Hayatının son anına kadar söz konusu eserleri matbu hâlde görme arzusunu gerçekleştirememiş ve bu bir ukde olarak kendisiyle birlikte ahirete intikal etmiştir. Zaman zaman bu duruma dikkat çekerek zenginlerin sahip oldukları imkânları bu tür hayırlı hizmetlere sarf edebileceklerini, basit bazı hususlar için ciddi oranda para harcadıklarını ancak birçok kimseye teklif etmesine rağmen kitapları için gereken meblağı vermeye yanaşmadıklarını ifade etmiş ve sitemde bulunmuştur. Söz konusu dönemde yeterli olgunluk ve imkân sahibi olmadığımızdan dolayı Seyda'nın vefatından on beş sene geçtikten

³² Daha fazla malumât için bk. Mehmet Ata Deniz, "Devru'l-ketâtîb fi ta'limi'n-nahv ve's-sarf", *Süryani Arap ve Kürt Klasikleri Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri* (Mardin: Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Aralık 2017), 1/161-172.

sonra meseleyi gündeme getirme fırsatımız olmuştur. Dolayısıyla onun mahtût eserlerini tashih işleminden sonra Abdüsselam Kartal'ın üstün gayretleriyle Ravza yayınlarından sınırlı sayıda tab'etme imkânımız olmuştur.

Eserleri neşre hazırlarken tashih işlemlerini şekil ve imla açısından ele aldık. İçerikle ilgili herhangi bir müdahalede bulunmadık. Dolayısıyla dipnotlarda geçen atıflar ve açıklamalar dâhil eserlerde geçen bütün ifadeler Seyda'ya aittir. Zira eserin mahtûtu üzerinden tahkik faaliyeti ayrı bir çalışmayı gerektirdiği açıktır. Söz konusu eserlerin yazım metotlarıyla muhtevası hakkında bilgi verilecektir.

4.1.Kitâbu'l-İşârât ve'l-bişârât

Mukaddimesinde kendisini “Abdullah el-Firfêlî” olarak isimlendiren Seyda, kitabını yazma amacı bağlamında yaşadığı zaman dilimine atıfta bulunarak “*fitne, fesat ve ihtilafların çoğalması, içki, ölüm, zina gibi günahların açıktan işlenmesine paralel olarak unutulmuş peygamber, âlim ve evliya sîretlerini örnek almanın gereğine binaen sabır, takva, havf ve recâ, cömertlik, zühd ve iman gibi unsurları vurgulama*” şeklinde açıklamaktadır.³³ Bu kapsamda insanları Allah ve resulüne ulaştıran sâlihlerle arkadaşlık ve dostluk kurmanın gereğine dair âyet, hadis ve hikmetlerle dolu Arapça ve Farsça şiirlerden oluşan delillere yer vermektedir. Müridin şeyhine olan muhabbet ve bağlılığını da bu kapsamda değerlendirmektedir. Bu arada gerek tarikatları gerekse etnik yapıları istismar, ihtilaf ve iftirak vesilesi kılanları şiddetle eleştirmektedir.³⁴ En büyük ilimlerden kabul edilen tasavvufun, “*nefsin iyi hâllerini kötülerinden ayırmaya yarayan Allah'a giden yol, sülûk*” şeklinde tanımlandığı eserde tasavvufun “*takva, sünnete ittiba, sabır ve tevekkülle inziva, az-çok Allah'ın verdiği kanaat, darlık ve bollukta Allah'a itimat*” gibi bazı rükünlerine değinilmektedir.³⁵ “Şeriat-tarikat ve hakikat” kavramları ve aralarındaki ilişki hususunda ise söz konu kavramların tanımları yapıldıktan sonra aralarındaki telâzüm (birbirlerini gerektiren, birbirlerini tamamlayan ve birinin diğerlerinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini) vurgulanmaktadır.³⁶ Ona göre şeriat maksada ulaşmaya vasıta olan gemi, tarikat cevherlerin mahalli olan deniz, hakikat ise sadece denizde bulunan cevherlerin kendisidir. Dünya ve ahiret dengesi, havf ve recâ gibi ifadelerin izahının yapıldığı eserde bazı âyetlerin nüzul sebebi ve tefsiri ile devam etmektedir. Bu kapsamda Âdem, Nûh, İbrahim, Mûsâ, Davud ve

³³ Seyda Molla Abdullah el-Firfêlî, *Kitâbu'l-İşârât ve'l-bişârât*, nşr. Seyyid Abdulbaki el-Êlînî (Abdulbaki Deniz) - Molla Abdüsselam el-Bêcirmânî (Abdüsselam Kartal) (İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2010), 4-10.

³⁴ Firfêlî, *Kitâbu'l-İşârât*, 11-47.

³⁵ a.mlf. *Kitâbu'l-İşârât*, 47.

³⁶ a.mlf. *Kitâbu'l-İşârât*, 48-62.

Yunus gibi peygamberlerle ilgili nâzil olan ve onların bazı zellelerine (hefve) temas eden âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamış ve bu hususta söz konusu peygamberlere isnat edilen İsrâiliyat'a dikkat çekmiştir.³⁷ Kaza ve kader kavramlarını açıklayarak aralarındaki farka temas ettikten sonra sabır meziyeti hakkında varit olan âyet, hadis ve bazı hikmetli hadiseleri vurgulamaktadır.³⁸ Dünya hayatının yerilmiş (mezmûm) ve aldaticı olduğu, asıl olanın ebedî ahiret hayatına yönelik olduğuna dair İmam Gazzâlî'nin *İhya*'da yer verdiği bir bölümü aktarmıştır.³⁹ Kitap, Hz. Peygamber'in zühdüne dair bazı malumatlara yer verdikten sonra bir sonuçla tamamlanmaktadır.

Bu eserde genel hatlarıyla şöyle bir metot takip edildiği görülmektedir:

- Konuyla ilgili âyet ve hadislerin kaynaklarını zikretmek, varsa bir âlimin görüşü sadece ismini vermekle yetinmek yahut sadece kaynak ismiyle iktifa etmek.

- Metinde geçen muğlak yahut mücmel ifadelerin açıklamalarına dipnotta yer vermek.

- Özellikle âyetlerin anlaşılmasında gramer kurallarına başvurmak, Arap şiirinden destek almak. Muhteva ile ilgili özellikle Şirazî'den Farsça şiirlere yer vermek.

- Naslardaki zâhiri teâruzü diğer naslardan delil getirmek suretiyle gidermek ve naslar arasında teâruzün olamayacağını temellendirmek. Bu kapsamda bazı peygamberlere isnat edilen ve daha çok İsrâiliyat olarak değerlendirilen hususları peygamberlerin "ismet" sıfatı çerçevesinde izah etmek.

- Bazı meselelerde kendi görüşüne yer vermek. Mesela Bâyezîd-i Bistâmî (Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Sürûşân (öl. 234/848) ve Hallâc-ı Mansûr'a (Ebû'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (öl. 309/921) nispet edilen bazı ifadelerin derin anlamlarını idrâk etmekten aciz olanların onları şer' kılıcıyla te'dip etmelerini hata olarak değerlendirmekte ve bu hususta Melayê Cezerî'nin *Divanı*'ndan bir beyite yer vermektedir. (s. 19).

- Bazı âyetlerin tefsiri münasebetiyle Kur'an'ın belâgât ve fesâhat yönünü vurgulamak.

- Genel olarak Ehl-i sünnet çizgisini savunurken bazen Mu'tezile yahut Vehhabîlerin meseledeki yanlış değerlendirmelerine yer vermek ve onları eleştirmek.

- Bazı sosyal meseleleri fikhî kavram ve terimlerle izah etmeye çalışması dikkat çekmektedir. Bu kapsamda ameli nisaba, vaazı da zekâta benzeterek nisaba ulaşmayan amelin zekâtının verilmemesi gerektiğini, verilse de sadaka yerine geçeceğini, fazilet ve tesirde zekâtın yerini tutamayacağını vurgulamaktadır. (s. 57).

³⁷ a.mlf. *Kitâbu'l-İşârât*, 120-168.

³⁸ a.mlf. *Kitâbu'l-İşârât*, 169-195.

³⁹ a.mlf. *Kitâbu'l-İşârât*, 196-205.

- Bazı konuları izah ederken ibretli kıssalara yer vermek.

- Zaman zaman fıkıh usulünün bazı kurallarına yer vermek. Örneğin “Kelamda asıl olan zâhirine göre anlaşılmasıdır” ve “Zaruret olmadan kelamın hakikatten mecaza sarf edilmesi (te’vil) caiz değildir.” (s. 133).

4.2.Kitâbu'l-Es'ile ve'l-ecvibe

Seyda, kitabın mukaddimesinde belirttiği gibi fikhî kitapları mütalaa ederken gördüğü ilginç ve garip hususları not almış ve soru-cevap şeklinde kitaplaştırmıştır.⁴⁰ Bu hususta kaynaklara yer vermemekle beraber onun füru-i fıkıhta daha çok Şafîî kaynaklarına aşina olduğu ve onları daha çok okuttuğu bilinmektedir. Bunların başında da Nevevî'nin (öl. 676/1277) Abdülkerîm er-Râfî'ye (öl. 623/1226) ait *el-Muḥarrer* adlı kitabının muhtasarı olan *Minhâcu't-tâlibîn*,⁴¹ Hatîb eş-Şîrbînî'ye (öl. 977/1569) ait *Muğni'l-muhtâc*, İbn Hacer el-Heytemî'ye ait *Tuhfetu'l-muhtac* ve Şemseddin er-Remlî'ye ait *Nihâyetu'l-muhtâc* isimli şerhler gelmektedir. Doğu medreselerinde Şâfîilerce en muteber fıkıh kitabı İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetu'l-muhtâc* isimli eseridir. Zira Heytemî'nin Şâfîî'yi çok iyi bildiği, mezheple ilgili verdiği malumâtın tutarlı olduğu, hükümlerin delillerini iyi kavradığı ve zikrettiği meselelerde genelde Râfîî ve Nevevî'nin (şeyhayn) görüşlerini esas aldığı yönünde bir kanaat söz konusudur. İtibarda ondan sonra Şîrbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'ı gelmektedir. Bunlar yanında Firfêl medresesinde Dimyâti'nin (öl. 1302/1884) *Î'ânetü't-tâlibîn*'i⁴² de önemli bir yer işgal etmektedir. Seyda'nın daha çok bu tür eserlere yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bunda bölgenin genelde Şafîî olmasının da etkisi vardır. Klasik ibadetlerle ilgili fıkıh birikimi yanında özellikle ferâiz konularındaki yetkinliği, hesap ve cebir (matematik) bilgisi değişik yerlerden ilim taliplerinin ona yönelmesine sebep olduğu görülmektedir. Bu açıdan Seyda, mezhep içerisinde tercih ehli kapsamında değerlendirilebilir. Zira hakkında çok görüş olan bazı meselelerde zaman zaman tercihte bulunduğu ve tercih ettiği görüşü diğer deliller ile desteklediğine şahit olunmuştur. Zayıf gördüğü bazı görüşleri ise reddetmekten çekinmezdi. Özellikle *Î'âne*'de muhtelif görüşlerin “وقيل” şeklinde zikredildiği hususlarda mesnetsiz olan bir kısmını aklî ve naklî delillerle çürütürdü. Bu

⁴⁰ Seyda Molla Abdullah el-Firfêlî, *Kitâbu'l-Es'ile ve'l-ecvibe*, nşr. Seyyid Abdulbaki el-Êlîmî (Abdulbaki Deniz) - Molla Abdüsselam el-Bêcirmânî (Abdüsselam Kartal) (İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2010), 5 vd.

⁴¹ Nevevî'nin *Minhâcu't-tâlibîn fî muhtasari'l-muharrar* kitabı, Kasım Abdulkerim b. Muhammed er-Râfî'î el-Kazvîni'nin *el-Muharrar* kitabının ihtisarı, o ise Gazzâlî'nin *el-Vecîz* kitabının ihtisarıdır. Gazzâlî, bunu daha önce yazdığı *el-Vasît* isimli kitabından, onu da kendisine ait *el-Basît* kitabından, onu ise İmam Cüveynî'nin *en-Nihâye*'sinden ihtisar etmiştir. Bu kitap da İmam Şâfîî'nin kitaplarının ihtisar edilmesiyle oluşmuştur. *Minhâc*'ın çok sayıda şerh ve hâşiyesi vardır.

⁴² Ebû Bekir el-meşhûr bi's-Seyyidi'l-Bekrî b. Seyyid Muhammed Şettâ ed-Dimyâti, *Hâşiyetü i'âneti't-tâlibîn 'ala halli elfâzi fethi'l-mu'in li şerhi kurreti'l-'ayn bi mehemmâti'd-din* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418/1998).

hususla fıkıh usulü geleneğinde olduğu gibi önceliği ilgili âyetlere vermeye özen gösterirdi. Daha sonra sünnetin hüccet değerini vurgular, âhâd da olsa haberle amel etmenin gereğine işaret eder, rivayetlerle ilgili ravînin sıkı olmasına özen gösterilmesi gerektiğini belirtirdi. Ona göre naslarda geçen emir formu aksini gösteren başka bir karine gelmedikçe vücûb ifade etmektedir. Ayrıca icmâ arzulanın şekilde hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. İlk günden beri yaşanan hilafet tartışmalarının değişik fırkaların oluşmasına zemin hazırlaması ile onun ifadesiyle temezhübün (mezhep birikimine bağlılık) tedeyyünün (dinin naslarına bağlılık) yerine geçmesi bunun sebeplerinden sayılabilir. Fıkıhta kıyas ise önemli bir açılım aracı olup bazı güncel fikhî meselelerin çözümlenmesine vesiledir.

Seyda *el-İşârat ve'l-bişârât*'tan farklı olarak bu eserde bazı âyetlerin tefsirinde istifade ettiği tefsir kaynaklarını dipnotta sadece ismen vermeyi tercih etmiştir. Bunlar da genellikle Kâdî Beyzâvî, Nesefî ve Hâzin tefsirleridir. Fakihlerden ise değişik münasebetlerle açıkça ismen zikrettikleri arasında Ebû Hanife, Şafiî, Ebû Yusuf, Takiyuddin es-Süpkî, Râfi'î, Meydânî, Ebû İshâk, Kaffâl, Kâdî Ebû't-Tayyib ve İbnu'l-Arabî gibi âlimler bulunmaktadır. Bazen de *"fakihler şöyle demiştir"* yahut *"fıkıh kitaplarında şöyle geçmektedir"* şeklinde genelleme yapmaktadır. Bazen de ilgili fikhî görüşü belli bir mezhebe isnat ederek diğer mezhebin görüşü ile mukayese etme yoluna gitmektedir. Özellikle Şafiîler ile Hanefilerin abdest ve namazda birbirlerine uyma durumları gibi güncel bazı soru ve cevaplarına yer vermektedir.

4.3. Mela Abdullah'ın Bazı Fikhî Görüşleri

Seyda fıkıhla ilgili eserinde sünnet, farz, abdest, namaz, sular, teyemmüm, hac, oruç, zekât, kurban, vasiyet, miras, talak, fâsıkın velâyeti gibi fikhî konular ve bazılarının hikmetleriyle ilgili toplam 281 soru ve cevaplarına yer vermiştir. Söz konusu eserinden yola çıkarak fikhî inceliklerini hâvî ve kendi tercihinine konu olan bazı hususlardaki görüşlerine yer vermekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Cüzzâm ve baras (deri lekelenmesi) gibi bulaşıcı hastalığı olanların cami ve cemaatten uzaklaştırılmalarının vacip olduğunu ifade etmesi⁴³ dikkat çekmektedir. Bunlara bulaşıcılık özelliği olan bütün virüslü hastalıkları taşıyanları ilhak etmek mümkündür. Ayrıca köpek tarafından ısırılan ve köpek huyu alan yahut kuduzlaşın keçi-koyun gibi eti yenen bir hayvan şer'î açıdan boğazlansa bile eti yenmez.⁴⁴ Tıp ilmine ilgisi olduğu hâlde ilaç ve tedavi

⁴³ Firfêlî, *Kitâbu'l-Es'ile*, 33.

⁴⁴ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 77.

yöntemlerine dair geniş bilgisi olmayanın hastaya reçete yazması ve bundan dolayı ücret alması haramdır.⁴⁵ Bu örnekler Seyda'nın insan sağlığına ne denli önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Kâfirler fûru-i fıkıhla mükellef olmamakla birlikte ahirette sorumlu tutulacaklar ve cezalandırılacaklardır.⁴⁶ İhtilafı bir konu olan kelamî-fikhî bu meselede Seyda, kâfirlerle ilgili teklif-i hükümleri iman gibi değerlendirmekte ve onların öncelikle imanla mükellef oldukları gibi fûrû'la da mesul olacaklarını ve 'ikâba maruz kalacaklarını savunmaktadır.

Namazda rükû esnasında "Yüce Rabbim her türlü noksanlıktan münezzehtir" manâsındaki "سبحان ربي العظيم" "el-'azîm (yüce), secde esnasında ise "En yüce Rabbim her türlü noksanlıktan münezzehtir" manâsındaki "سبحان ربي الاعلى" "el-a'lâ (en yüce)" ifadesine yer verilmesinin hikmeti secdenin rükûdan daha faziletli olmasındandır. Zira secde kulun Allah'a en yakın olduğu an olup tevâzüde zirve noktasını temsil etmektedir. Dolayısıyla ona en uygun ifadenin kullanılmasına dikkat edilmiştir.⁴⁷ Hutbeli iki namaz (bayram ile Cuma gibi) aynı güne denk gelirse zaman açısından önce olanı diğerinin yerini de tuttuğundan ikincisi sâkıt olur. Ancak Cuma namazı kılınmaması durumunda öğle namazı sakıt olmaz.⁴⁸ Seyda aslında bu hususu zikrederken Şafiî mezhebinin görüşü olarak aktarmakta ve Hanefîlerin muhalefetine temas etmektedir.

Herhangi bir mucip sebep yoksa cenazenin nakli caiz değildir. Ancak Mekke, Medine ve Beytü'l-Makdis bundan istisna edilmiştir. Salih bir insanın yahut salihlerin bulunduğu bir kabristanda defnedilmeye yönelik vasiyet varsa vasiyetin gereğini yerine getirmek gerekir. Zira söz konusu vasiyet menduptur.⁴⁹

Taklit, mutlak manâda hâkim (kâdı) için câiz değildir. Çünkü o, araştırma neticesinde ortaya çıkan mutemet görüşe göre hareket etmek zorundadır.⁵⁰ Aslında bu yaklaşım Seyda'nın tahkike dayalı ilim anlayışının bir sonucudur. Bundan dolayı tefekkür, tedebbür ve tezekkür gibi kavramları vurgulama ihtiyacı hisseder, taklidin sadece avâmlarla anılması gereken bir manâ olduğunu sık sık hatırlatırdı.

⁴⁵ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 62.

⁴⁶ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 47.

⁴⁷ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 28.

⁴⁸ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 36.

⁴⁹ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 56.

⁵⁰ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 56.

Açıktan yahut gizliden fâsık olduğu bilinen kimselerin velâyetleri hiçbir surette sahih değildir.⁵¹ Seyda, bu hususta İslam'ın gerektirdiği ihlas ve istikametini herkes için gerekli olduğunu, ilke olarak bundan en ufak bir taviz vermenin teselsülen yanlışlara zemin hazırladığını vurgulardı.

Ribânın cereyan ettiği mallar, onları ihtiva eden asılları bünyesinde bile olsa karşılıklı satışa konu olamazlar. Bu kapsamda içinde yumurta olan bir tavuk yumurta karşılığında, memelerinde süt bulunan bir koyunun süt karşılığında ve buğdayın un karşılığında satılması caiz değildir.⁵² Aslında söz konusu hükümler klasik fıkıh eserlerinin çoğunda mevcut olmakla birlikte Seyda'nın bunu eserinde vurgulama ihtiyacı hissetmesi faiz konusunda sahip olduğu hassasiyetin bir göstergesi ve seddü'z-zerâi' kabilindedir. Ayrıca ona göre ilgili hadisin⁵³ zâhiri gereği atlarda, çalıştırılan inek ve öküzler ile eşek cinsinde zekât gerekmez.⁵⁴

4.4. Şiirleri

Seyda'nın tefekkür ve tezekkür yönü yanında duygusal veçhesi zaman zaman şiir ve kasidelere yansırı. Bundan dolayı bazen Mela Ahmedê Cezerî'nin (öl. 1050/1640) *Divanı*'yla Mela Ali Fındıkî'nin kasidelerini okur, bu durum onun hâl ve mimiklerine yansıdığı görülüyordu. Seyda'nın bilinen şiirleriyle birlikte kaydedilmeyen ve maalesef kaybolan bazı şiirleri de söz konusudur. Ancak bunların en meşhuru bizzat kendisinden duyduğumuz ve kaydettiğimiz, 41 dörtlükten oluşan şiiridir. Seyda, halk dilinde yazdığı bu şiiri⁵⁵ zaman zaman sesi güzel olan bir talebesine okutur ve duygulanırdı. Kürtçe olan söz konusu şiirin ilk dörtlüsü, ortaldan bir dörtlü ve son dörtlüsü Türkçesiyle birlikte şöyledir:

⁵¹ a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 61.

⁵² a.mlf. *Kitâbu'l-Es'ile*, 63.

⁵³ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezi Hecer, 1423/2011), 8/128, No: 7486.

⁵⁴ Firfêlî, *Kitâbu'l-Es'ile*, 75.

⁵⁵ Seyda'nın bu şiiriyle ilgili olarak Prof. Dr. Abdurrahman Adak (Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü) şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Mela Abdullah şiirlerini klasik edebiyat çerçevesinde ele almıştır. Nazım şekli olarak şiirlerini murabba kalıbı içerisinde vermiştir. Bu kalıpta şiir dört mısradan oluşan bentlerden oluşmakta ve murabbanın klasik kafiyeye düzeni kullanılmaktadır. Şekil olarak Mela Abdullah'ın şiirlerinin bir özelliği de hacimce uzun olmalarıdır. Dolayısıyla onun şiirleri mutavvel murabba kapsamına girmektedir. Mela Abdullah şiirlerinde bu tekniği başarılı bir şekilde uygulamıştır. Vezin olarak da şiirlerini aruz vezni ile kaleme almış ve böylelikle şiirlerini ritim ve melodi içerisinde yazmak istemiştir. Şu var ki mısraları tef'ilelere bölmüş ancak tef'ilelerin hecelerinin olması gerektiği gibi açık ve kapalı olmasına dikkat etmemiştir. Bu da şiirde zihaf ve imale kusurlarının olmasına yol açmıştır. Mela Abdullah'ın şiirlerinde kullandığı vezin kalıbı recez bahrinden 'mustef'ilun mustef'ilun' kalıbıdır. Ancak zihaf ve imalelerin fazlalığından dolayı şiirin vezni hece vezninin sekizli kalıbı ile de örtüşmektedir. Şiirlerin bir diğer özelliği de belagat kurallarından uzak sade ve gündelik halk dilinin kullanılmış olmasıdır.

Mela Abdullah'ın nazım şekli olarak uyguladığı mutavvel murabba tarzı, aruz veznini fazla önemsenmemesi ve sade bir dil kullanması Kürt edebiyatında Fakîyê Tayran'ın açtığı bir çizgidir. Bu çizgide şair için şiir, sanat amaçlı değil toplumsal bir hizmet görevi görmektedir. Şair, şiiri düşüncelerini yaymak için bir araç olarak kullanmaktadır.” Kişisel Görüşme, 17.10.2020.

(1) *Ey aşıkê dinya fani*

Bê şek bızan tü mêhvani

Binêr bav-û baypir kani

Berê hebûn li vî xani.

(32) *Dı bêjin dinya şêrine*

Bêje jehra'l-hingivine

Kesê zanê na ta'minê

Wê dûr bikê jı xan-û mani.

(41) *Hêvi heye abdê da'if*

Bi şefa'ata nebyê şerif

Afwa wi bê ji Rabbe latif

Beraet bê ji zindanê.⁵⁶

Sonuç

Cumhuriyetin ilanından sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği kapatılan medreseler genellikle halk desteğiyle varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Doğu medreselerinde dini eğitim uzun bir müddet kendine has bir tarz üzerinde devam etmiş ve bölge halkının dini ihtiyaçları karşılanmıştır. Söz konusu medreselerden biri de Mela Abdullah Bilge ile özdeşleşmiş olan Firfêl medresesidir. Nitekim Mela Abdullah'ın vefatından sonra Firfêl medresesi de kapanmıştır. Mela Abdullah bölgede ilim ve irfanla temayüz etmiş müderrislerin ders halkasından geçerek tedris hayatına başlamış, bazı özel durumlar hariç genelde Firfêl'de tedris hayatına devam etmiş ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Bu süreç yaklaşık yetmiş sene devam etmiş ve söz konusu muhitte belli bir medrese kültürünün oluşmasına vesile olmuştur. İlim, takva, züht, kanaat ve cesaretiyle şöhret bulan Mela Abdullah hayatının bir parçası hâline gelen tedris ve müderrisliğe hayatının sonuna kadar aşk ile devam etmiştir. Bu yolda

⁵⁶ Türkçesi:

(1) *Fani dünyaya âşık olan!*

Şüphesiz ki misafirsin

Nerede babalar, atalar?

Onlar da bu evdeydi.

(32) *Dünya tatlıdır derler*

Evet, zehirli baldır

Bilge kişi tatmaktan kaçmır

Evinden ehlinden uzak tutar.

(41) *Zayıf kul ümitlidir*

Aziz nebini şefaatiyle

Lütfkâr Rabbin affıyla

Zindandan kurtulmaktan.

çocukluğundan beri hayatının bir parçası hâline gelmiş olan bedensel bazı engeller azmini hiç kırmamış, yasaklar ve yokluk gibi bütün sıkıntılara göğüs germiştir. Mela Abdullah ilmi birikimini daha çok şifahi ve karşılıklı ders şeklinde aktarmış olmasına rağmen biri tasavvuf/ahlakla ilgili diğeri fıkıhla ilgili olmak üzere iki eser yazmıştır. Ayrıca eğitici nitelikte bazı şiirleri de vardır.

Mela Abdullah ilmi birikimini tasavvufla da taçlandırmıştır. Tasavvufla ilgili eserinde tasavvufun temel ilkelerini hatırlatmış ve tasavvufu hakikat ve şariat bağlamında değerlendirerek söz konusu kavramların telâzüm ilişkisine değinmiştir. Şeyh Said Seyda'nın halifesi olması sebebiyle aynı zamanda bölgede bir mürşit sıfatıyla da faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak şeyhinin vefatından sonra yaşanan bazı olumsuz gelişmeler sonraki dönemlerde mensup olduğu tarikata mesafeli durmasına sebep olmuştur.

Mela Abdullah, eğitim-öğretim süreçlerinde bölgenin sosyolojik yapısı gereği daha çok Şafî fıkıh klasiklerine ağırlık verdiği görülmektedir. Bu kapsamda *Minhâc* ve şerhleri, *Î'âne* ve diğer fikhî eserler ile Şafî fetva kaynaklarına yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum onun diğer mezheplerin temel usul ve fıkıh klasiklerine kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim usul tedris halkasında *Cem'u'l-cevâmi'* gibi memzûç metotla yazılmış te'lifler başta olmak üzere diğer usul eserlerini de mukayeseli bir şekilde ele aldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut – Adil Mürşid vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Baz, İbrahim. “Şırnak Bölgesindeki Nakşi Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar.” *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*. Ed. M. Nesim Doru. 1/347/361. İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 22 Cilt. Kahire: Merkezi Hecer, 1432/2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çârperdî, Ahmed b. Hasan b. Yusuf Fahreddin Ebû'l Mekârim. *el-Muğnî*. İstanbul, Hâsemî yayınları, 2016.

- Çiçek, M. Halil. "Fahrettin Yıldız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demirayak, Kenan. "el-Maksûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/453. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Deniz, Abdulkaki. "Jiyana Mela Abdillâhê Firfêlî". *Nûbihar*. 111. İstanbul: Nûbihâr Yayınları, Bahar 2010. 68-71. <https://www.nubihar.com>.
- Deniz, Mehmet Ata. "Devru'l-ketâfîb fî ta'limi'n-nahv ve's-sarf". *Süryani Arap ve Kürt Klasikleri Uluslararası Klasikler Çalıştayı Bildirileri*. Ed. Nesim Doru vd. 1/161-172. Mardin: Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Aralık 2017.
- Dimyâti, Ebû Bekr el-meşhûr bi's-Seyyidi'l-Bekrî b. Seyyid Muhammed Şettâ. *Hâşiyetü i'âneti't-tâlibîn 'ala halli elfâzi fethi'l-mu'in li şerhi kurreti'l-'ayn bi mehemmâti'd-din*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418/1998.
- Firfêlî, Seyda Molla Abdullah. *Kitâbu'l-Es'ile ve'l-ecvibe*, nşr. Seyyid Abdulkaki el-Êlînî (Abdulkaki Deniz) - Molla Abdüsselam el-Bêcirmânî (Abdüsselam Kartal). İstanbul: Dâru'r-Ravza, 2010.
- Firfêlî, Seyda Molla Abdullah. *Kitâbu'l-İşârât ve'l-bişârât*. nşr. Seyyid Abdulkaki el-Êlînî (Abdulkaki Deniz) - Molla Abdüsselam el-Bêcirmânî (Abdüsselam Kartal). İstanbul, Dâru'r-Ravza, 2010.
- Halili, Şeyh Muhammed Siraceddin. *Dürra Birinci Mewluda Kurmanci*. 2. Baskı. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2015.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sedâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: y.y. 1383/1964.
- Lekânî, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim. *Cevheretü't-tevhîd (Mecmû'u'l-mütûni'l-kebîr)* içinde. Kahire: y.y. 1378/1959.
- Meylânî, Muhammed el-Ömerî. *Şerhu'l-muğnî*. İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2018.
- Nas, Taha. "İdil'li Bir Âlim: Molla Ahmed Nas (Mela Ahmedê Zinarexî)". *Geçmişten Günümüze İdil (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu)*. Ed. M. Nesim Doru. 1/363-371. İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Nas, Taha. "Nêrineke Gıştî lı Jiyana Mele Ahmedê Zinarexî û Kesâyetiya Wî Ya İlmî û Edebî". *Dîwan; Mela Ahmedê Zinarexî*. Ed. Taha Nas - Tahirhan Aydın vd. 1/9-18. İstanbul: Nûbihar, 2018.

- Özdirek, Recep. “Cumhuriyet Döneminde İdil’de Müslüman Din Adamları”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Nesim Doru. 1/335-345. İstanbul: Şirnak Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Sabuncu, Serdar. “Seyda Seyyid Ali Fındıkî’nin Hayatı ve Tasavvufî Kişiliği”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. www. Eşarkiyat.com. Erişim 28.10.2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/265715>.
- Sinhâcî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Davûd Ebû Abdillâh b. Âcurrûm. *el-Âcurrûmiyye*. İstanbul: Hâşemî Yayınları, 2016.
- Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. *el-Behcetü’l-mardiyye fi şerhi’l-elfiyye*. İstanbul: el-Mektebetü’l-Hanefiyye, 1426/2005.
- Taftazânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî. *Muhtasarü’l-meânî*. İran: Dâru’z-Zehâir, ts.
- Taftazânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî. *Tedricü’l-edânî ila kırâati şerhi’s-Sa’d alâ tasrîfi’z-Zencânî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Timurtaş, Abdulhadi. *Molla Muhammed Zıvıngî*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2008.
- Tôkâdî, Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsuddîn Ebû’s-Senâ b. Ebî’l-Berekât er-Rûmî ez-Zîlî. *Hallu meâkidü’l-kavâidi’l-lâti sebetet bi’d-delâili ve’ş-şevâhid*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Ünalın, Abdülkerim. “Molla Fahrettin Batmanî ve İlmî Kişiliği”. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*. 1/501-520. Haz. Ahmet Erkol – Abdurrahman Adak. İstanbul: 2008.